

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

**Ijtimoiy-gumanitar
fanlarning dolzarb
muammolari**

8/S-son (4-jild)

2024

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 5/8 (4) - 2024

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ТОШКЕНТ-2024

BOSH MUHARRIR:

Isanova Feruza Tulqinovna

TAHRIR HAY'ATI:

07.00.00- TARIX FANLARI:

Yuldashev Anvar Ergashevich – tarix fanlari doktori, siyosiy fanlar nomzodi, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Mavlanov Uktam Maxmasabirovich – tarix fanlari doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Xazratkulov Abror – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti.

Tursunov Ravshan Normuratovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Xolikulov Axmadjon Boymahammadovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Gabrielyan Sofya Ivanovna – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Milliy Universiteti.

Saidov Sarvar Atabullo o'g'li – katta ilmiy xodim, Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, ilmiy tadqiqotlar bo'limi.

08.00.00- IQTISODIYOT FANLARI:

Karlibayeva Raya Xojabayevna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Nasirxodjayeva Dilafuz Sabitxanovna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Ostonokulov Azamat Abdukarimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent moliya instituti;

Arabov Nurali Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Azizov Sherzod O'ktamovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Bojxona instituti;

Xojayev Azizxon Saidaloxonovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Farg'ona politexnika instituti

Xolov Aktam Xatamovich – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Shadiyeva Dildora Xamidovna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b, Toshkent moliya instituti;

Shakarov Qulmat Ashirovich – iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti

09.00.00- FALSAFA FANLARI:

Hakimov Nazar Hakimovich – falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Yaxshilikov Jo'raboy – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

G'aybullayev Otabek Muhammadiyevich – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Saidova Kamola Uskanbayevna – falsafa fanlari doktori, "Tashkent International University of Education" xalqaro universiteti;

Hoshimxonov Mo'min – falsafa fanlari doktori, dotsent, Jizzax pedagogika instituti;

O'roqova Oysuluv Jamoliddinovna – falsafa fanlari doktori, dotsent, Andijon davlat tibbiyot instituti, Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasini mudiri;

Nosirxodjayeva Gulnora Abdukaxxarovna – falsafa fanlari nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Turdiyev Bexruz Sobirovich – falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, Buxoro davlat universiteti.

10.00.00- FILOLOGIYA FANLARI:

Axmedov Oybek Saporbayevich – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ko'chimov Shuxrat Norqizilovich – filologiya fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hasanov Shavkat Ahadovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Baxronova Dilrabo Keldiyorovna – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Mirsanov G'aybullo Qulmurodovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Salaxutdinova Musharraf Isamutdinovna – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, Samarqand davlat universiteti;

Kuchkarov Raxman Urmanovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent v/b, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yunusov Mansur Abdullayevich – filologiya fanlari nomzodi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Saidov Ulugbek Aripovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi.

12.00.00- YURIDIK FANLAR:

Axmedshayeva Mavlyuda Axatovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Esanova Zamira Normurotovna – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hamroqulov Bahodir Mamasharifovich – yuridik fanlar doktori, professor v.b., Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti;

Zulfiqorov Sherzod Xurramovich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti;

Xayitov Xushvaqt Saparbayevich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Asadov Shavkat G'aybullayevich – yuridik fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Ergashev Ikrom Abdurasulovich – yuridik fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Utemuratov Maxmut Ajimuratovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Saydullayev Shaxzod Alixanovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hakimov Komil Baxtiyarovich – yuridik fanlar doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yusupov Sardorbek Baxodirovich – yuridik fanlar doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Amirov Zafar Aktamovich – yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD), O'zbekiston Respublikasi

Sudyalar oliy kengashi huzuridagi Sudyalar oliy maktabi;

Jo'rayev Sherzod Yuldashevich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Babadjanov Atabek Davronbekovich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Rahmatov Elyor Jumaboyevich — yuridik fanlar nomzodi, Toshkent davlat yuridik universiteti;

13.00.00- PEDAGOGIKA FANLARI:

Xashimova Dildarxon Urinboyevna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Ibragimova Gulnora Xavazmatovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Zakirova Feruza Maxmudovna – pedagogika fanlari doktori, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti huzuridagi pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq markazi;

Kayumova Nasiba Ashurovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Qarshi davlat universiteti;

Taylanova Shoxida Zayniyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;

Jumaniyozova Muhayyo Tojiyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ibraximov Sanjar Urunbayevich – pedagogika fanlari doktori, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti;

Javliyeva Shaxnoza Baxodirovna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti;

Bobomurotova Latofat Elmurodovna — pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti.

19.00.00- PSIXOLOGIYA FANLARI:

Karimova Vasila Mamanosirovna – psixologiya fanlari doktori, professor, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Hayitov Oybek Eshboyevich – Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti, psixologiya fanlari doktori, professor

Umarova Navbahor Shokirovna– psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Amaliy psixologiyasi kafedrasi mudiri;

Atabayeva Nargis Batirovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Shamshetova Anjim Karamaddinovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Qodirov Obid Safarovich – psixologiya fanlari doktori (PhD), Samarkand viloyat IIB Tibbiyot bo‘limi psixologik xizmat boshlig‘i.

22.00.00- SOTSILOGIYA FANLARI:

Latipova Nodira Muxtarjanovna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O‘zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri;

Seitov Azamat Po‘latovich – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O‘zbekiston milliy universiteti;

SodiqovaShohida Marxaboyevna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi.

23.00.00- SIYOSIY FANLAR

Nazarov Nasriddin Ataqulovich –siyosiy fanlar doktori, falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent arxitektura qurilish instituti;

Bo‘tayev Usmonjon Xayrullayevich –siyosiy fanlar doktori, dotsent, O‘zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri.

OAK Ro‘yxati

Mazkur jurnal Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2022-yil 30-noyabrdagi 327/5-son qarori bilan tarix, iqtisodiyot, falsafa, filologiya, yuridik va pedagogika fanlari bo‘yicha ilmiy darajalar yuzasidan dissertatsiyalar asosiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro‘yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” mas’uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog‘och ko‘chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog‘lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).

**IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING
DOLZARB MUAMMOLARI**

4-jild, 8-maxsus son (Oktyabr, 2024). - 240 bet.

MUNDARIJA

07.00.00 – TARIX FANLARI

Maxmudov Bezzod Xamidovich

QORAXONIYLAR DAVLATINI XRONOLOGIK DAVRIGA OID FIKR-MULOHAZALAR 9-15

Yakubov O'tkir Shermamatovich

SOVET HOKIMIYATINING O'ZBEKISTONDA JAMOALASHTIRISH SIYOSATI VA

DEMOGRAFIK JARAYONLAR 16-20

Ahmedova Dilafruz Xusan qizi

МАКТУБЛАРДА ҚЎҚОН–ХИВА ХОНЛИКЛАРИ МУНОСАБАТЛАРИНИНГ

АКС ЭТИШИ (XIX АСР) 21-27

Xudayberdiyev Utkir Toshmuradovich

SOVET HOKIMIYATI YILLARIDA SURXON VOHASI IQTISODIY HAYOTIDA TEMIR YO'LLARNING

O'RNI 28-32

Mo'minov Xusanboy Madaminjonovich, Bo'ronov Ismoiljon A'zamjon o'g'li

КИТОВАТ SAN'ATI 33-36

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

Абдуллаев Алтинбек Янгибаевич, Машарипов Озод

ҚАЙТА ИШЛАШ КОРХОНАЛАРИДА КОМПЛЕКС ИШЛАБ ЧИҚАРИШ

ҲИСОБИНИНГ МЕТОДОЛОГИЯСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ 37-51

09.00.00 – FALSAFA FANLARI

Rajabov Alisher Shavkatovich

MIRBOVO NAQSHBANDIY YASHAGAN DAVRDAGI IJTIMOIIY VA

MA'NAVIY MUHIT 52-55

Saidkulov Nuriddin Akramkulovich

BARQARORLIK MASALALARI: MUAMMOLAR, TALQINLAR VA YECHIMLAR 56-60

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI

Джалилова Сарварой Мехрожовна

ХАРАКТЕРНЫЕ ЧЕРТЫ СЕМАНТИКИ ЦВЕТА В ФРАЗЕОЛОГИИ

УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА 61-66

Mirzakamolova Sadoqatxon Sayidaxmadovna,

SIYOSIY NUTQDA SAMIMIYLIK 67-72

Saidova Nodira Djahangirovna,

INGLIZ TILIDAGI YONG'IN XAVFSIZLIGIGA OID ATAMALARNI TASNIFLASH 73-77

Sulaymonov Bobir

ZAMONAVIY LUG'ATSHUNOSLIK YO'NALISHLARI VA TERMINOLOGIYASI 78-83

Faxriddinova Dilfuza

TABRIK NUTQIY AKTI HAQIDA 84-87

Xusainova Zebo Ikramovna
RUS, INGLIZ TILI MADANIYATINI TASHUVCHILARINING DIALOGIDA NUTQ ETIKETINING PRAGMATIK VA KOMMUNIKATIV XUSUSIYATLARNING NAMOYON BO'LISHI 88-94

Karimova Vasila Vahobovna
"GENDER" – UMUMILMIY VA LINGVISTIK KATEGORIYA 95-99

12.00.00 – YURIDIK FANLAR

Фазилов Фарход Маратович
АНАЛИЗ ВОПРОСОВ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ЛЕГАЛИЗАЦИИ ПРЕСТУПНЫХ ДОХОДОВ В НЕКОТОРЫХ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ 100-112

Bobomurodov Farxod Boymurotovich
TEZKOR-QIDIRUV FAOLIYATIDA INSON HUQUQLARI, ERKINLIK LARI VA QONUNIY MANFAATLARINI HUQUQIY TA'MINLASHNING RETROSPEKTIV TAHLILI 113-123

Халиқулов Комолиддин Носирович
ХОРИЖИЙ ДАВЛАТ СУДЛАРИНИНГ ҚАРОРЛАРИНИ ТАН ОЛИШ ВА ИЖРО ЭТИШДА ДАВЛАТ СУВЕРЕНИТЕТИ МАСАЛАЛАРИ 124-129

Салимова Диёрахон Бахтиёржон кизи
ЛИЦА, ОСУЩЕСТВЛЯЮЩИЕ ВОЗДУШНУЮ ПЕРЕВОЗКУ ПО ДОГОВОРУ ВОЗДУШНОЙ ПЕРЕВОЗКИ 130-135

Очилов Шермат Рашидович
ТЕРРОРИЗМГА ҚАРШИ КУРАШДА ХАЛҚАРО-ҲУҚУҚИЙ МЕХАНИЗМЛАРИНИНГ ЭВОЛЮЦИЯСИ ВА САМАРАДОРЛИГИ: ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВЛАР ВА ИСТИҚБОЛЛАР ТАҲЛИЛИ 136-149

Abdullayeva Nodira Odil qizi
OILAVIY (MAISHIY) ZO'RAVONLIK DAN NI MOYALASH HUQUQINING IJTIMOIIY-HUQUQIY TUSHUNCHASI VA MANBALARI 150-156

Одилов Муҳаммадрашодхон
КОРРУПЦИЯВИЙ ЖИНОЯТЛАР ОБЪЕКТИ ҲАҚИДА АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР 157-161

Ҳасанов Муҳриддин Ўроқбой ўғли
МЕХНАТ ОРГАНЛАРИДА КОРРУПЦИЯГА ОИД ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРИНИ БАРТАРАФ ҚИЛИШ БЎЙИЧА НОРМАТИВ-ҲУҚУҚИЙ ҲУЖЖАТЛАР ТАҲЛИЛИ 162-170

Rahmonov Jaloliddin
XXI ASRDA INVESTORLAR HUQUQLARINI NI MOYA QILISHNING RIVOJLANISHI: DAVLAT SUVERENITETI VA INVESTORLAR MANFAATLARINI MUVOZANATLASH 171-176

Камилов Ойбек Хамиджонович
Глобальные тенденции студенческой мобильности в контексте теорий миграционных исследований 177-182

Азизов Ниғмонжон Пардаевич, Абдуллаев Ғайратбек Ғайбуллаевич
МАНУ ҚОНУНЛАРИДА ЖИНОЯТ ВА ЖАЗО МАСАЛАЛАРИНИНГ ИФОДАЛАНИШИ 183-187

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI

Абутова Зульфия Жадигеровна
ПРИМЕНЕНИЕ ПЛАТФОРМЫ КАНООТ! В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ: ПЛЮСЫ И МИНУСЫ 188-195

<i>Ниязова Регина Рустамовна</i> ПОСТРОЕНИЕ УЧЕБНО-ТРЕНИРОВОЧНОГО ПРОЦЕССА ТРИАТЛОНИСТОВ НА ЭТАПЕ СПОРТИВНОГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ В ГОДИЧНОМ ЦИКЛЕ ПОДГОТОВКИ	196-202
<i>Jabborova Dilafro'z Ismatullo qizi</i> RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING ESP TALABALARI YOZUV KO'NIKMLARINI RIVOJLANTIRISHGA TA'SIRI	203-206
<i>Tursunov Adizjon Nurali o'g'li</i> BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARINING METODIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH DARAJALARI VA BAHOLASH MEZONLARI	207-212
<i>Naimova Durdona Soxibovna</i> YANGI O'ZBEKISTONDA KO'ZI OJIZ VA ZAIF KO'RUVCHI BOLALAR TA'LIM TIZIMI	213-217
<i>Hamroyeva Sevara Nasriddinovna, Izbosarov Baxriddin Faxriddinovich</i> "BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARINI STEM TA'LIMI DASTURI ORQALI O'QITISHDA EKSPERIMENT VA NAZARIY ASOSLARDAN FOYDALANIB O'QITISH METODIKASI" (MOLEKULALARNI TEZLIKLAR BO'YICHA TAQSIMOTI) MAVZUSI MISOLIDA)	218-222
<i>Shotemirov Sanjar Xolmo'min o'g'l</i> SHAXS NUTQIY FAOLIYATINING PEDAGOGIK VA METODOLOGIK TAHLILI	223-227
<i>Мустафоева Дурдона Асиловна</i> ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СПЕЦИАЛИСТОВ НА ОСНОВЕ КЛАСТЕРНОГО ПОДХОДА	228-234
<i>Xoliqova Nargiza Abduvaliyevna</i> TALABALARNING TEXNIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH ASOSLARI	235-239

Received: 10 October 2024
Accepted: 15 October 2024
Published: 25 October 2024

Article / Original Paper

DIRECTIONS AND TERMINOLOGY OF MODERN DICTIONARY

Sulaymanov Bobir,

Associate Professor at Karshi University of Economics and Pedagogy

Abstract. This article talks about the rise of the field of lexicography to a new level in world linguistics, its new directions, as well as new types of dictionaries, their names and terminology. The purpose of the newly appeared dictionaries, their similarities and differences are analyzed.

Keywords: lexicography, dictionary, typology of dictionaries, academic dictionary, encyclopedic dictionary, printed dictionaries, electronic dictionaries, copyright dictionaries.

ZAMONAVIY LUG'ATSHUNOSLIK YO'NALISHLARI VA TERMINOLOGIYASI

Sulaymonov Bobir,

Qarshi Iqtisodiyot va pedagogika universiteti dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada jahon tilshunosligida leksikografiya sohasining yangi bosqiga ko'tarilishi, uning yangi yo'nalishlari, shuningdek yangi lug'at turlari, ularning nomlanishi, terminologiyasi xususida so'z boradi. Yangi paydo bo'lgan lug'atlarning maqsadi, ularning o'xshash va farqli tomonlari tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: leksikografiya, lug'at, lug'at tipologiyasi, akademik lug'at, ensiklopedik lug'at, bosma lug'atlar, elektron lug'atlar, mualliflik lug'atlari.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V4SI8Y2024N13>

Kirish. Biror milliy tilda, biror xalqning lug'at xazinasida yangi lug'atning paydo bo'lishi shu millatning turmush tarzi taraqqiy etgani, ijtimoiy, madaniy, iqtisodiy hayotidagi o'zgarishlardan darak beradi. Negaki tilda yangi bir lug'atga zarurat tug'ilgani mamlakatda unga ehtiyojni yuzaga keltirgan sohalar taraqqiy etganidan darak beradi. Demak, nazariy leksikografiyaning taraqqiy etishi, o'z-o'zidan, amaliy leksikografiya taraqqiyoti – tilda lug'at turlarining ko'payishi, yanada aniqroq aytadigan bo'lsak, jamiyat, millat, madaniyatlar taraqqiyotidan darak beradi.

Zamonaviy leksikografiyada lug'atchilik terminotizimida hozirgacha uchramagan yangi-yangi terminlar paydo bo'ldi. Masalan, "Leksikografiya haqida lug'at"ida leksikografiyaning ayni paytda mavjud quyidagi yo'nalishlari sanab o'tiladi: *mualliflik leksikografiyasi, ikki tilli leksikografiya, biografik leksikografiya, kompyuter leksikografiyasi, kiber leksikografiya, metaleksikografiya, madaniy leksikografiya, dialektal leksikografiya, ensiklopedik leksikografiya, etimologik leksikografiya, chastotali leksikografiya, tarixiy leksikografiya, huquqiy leksikografiya, maxsus (zaruriy) lug'atlar leksikografiyasi, tibbiy leksikografiya, bir tilli leksikografiya, ko'p tilli leksikografiya, musiqiy leksikografiya, onomasiologik leksikografiya, onomastik leksikografiya,*

pedagogik leksikografiya, davriy leksikografiya, mintaqaviy leksikografiya, qofiya leksikografiyasi, slenglar leksikografiyasi, maxsus leksikografiya, texnik leksikografiya, terminologik leksikografiya, maxsus matnlar leksikografiyasi, tezaurus leksikografiya, amaliy (lug'atdan amalda foydalanish) leksikografiya, qiyosiy leksikografiya, umumiy leksikografiya, retseptiv leksikografiya [3.85-86].

Asosiy qism. Ko'rinib turibdiki, lug'at turlarining ko'payib borishi ularni muayyan guruhlarga birlashtirish, umumiy va farqli jihatlarini ajratish, tasnif asosini belgilash jarayonlarini murakkablashtirmoqda. Lug'atlar tipologiyasidan o'rin oladigan har bir lug'at o'z ta'rifi, tavsifiga ega bo'lishi kerak. Ta'rif, albatta, lug'atning turi, maqsadi, hajmi bilan ga bog'liq bo'ladi. Bu esa, o'z navbatida, leksikograflardan mazkur lug'atlarni ilmiy tasniflash – lug'atlar tipologiyasini qayta-qayta ko'rib chiqish, bir-biriga juda yaqin bo'lgan turdosh lug'atlarga izoh berish, bir-biridan farqlab berish, xarakterlashni talab etmoqda.

L.V.Shcherba nafaqat rus tili balki ingliz, fransuz, nemis, lotin va boshqa tillarda tuzilgan lug'atlar misolida dastlab lug'atlarning bir-biriga zid qo'yiladigan oltita turini ajratgan edi: "1. Birinchi qarama-qarshilik: akademik lug'at – lug'at-ma'lumotnoma; 2. Ikkinchi qarama-qarshilik: ensiklopedik lug'at – umumiy lug'at; 3. Uchinchi qarama-qarshilik: *thesaurus* – oddiy izohli yoki tarjima lug'at; 4. To'rtinchi qarama-qarshilik: oddiy (izohli yoki tarjima) lug'at – ideologik lug'at; 5. Beshinchi qarama-qarshilik: izohli lug'at – tarjima lug'ati; 6. Oltinchi qarama-qarshilik: tarixiy bo'lmagan lug'at – tarixiy lug'at" [5]. Ko'rinib turibdiki, L.V.Shcherbaning klassik tipologiyasi asosida ham aynan turdosh lug'atlarni bir-biriga zid qo'yish orqali birini ikkinchisidan ajratib olish masalasi yotgan. Ya'ni L.V.Shcherba muayyan lug'at turini ajratishda asosiy lug'at va u bilan qarama-qarshi qo'yiladigan turdosh lug'atga tayanish lozim ekaniga ta'kid beradi.

Ma'lumki, akademik lug'at me'yoriy lug'at hisoblanib, muayyan bir tilning leksik sathini joriy me'yorlariga zid bo'lmagan tarzda tavsiflaydi. Ma'lumotnoma lug'atlar esa akademik lug'atdan farqlanib, adabiy tilning joriy me'yorlaridan chetga chiqadigan birliklarni ham qamrab oladi. Ya'ni uning so'zligi hozirgi adabiy me'yor bilan chegaralanmaydi. Ensiklopedik lug'atlar narsa, hodisani, umumiy lingvistik lug'atlar esa so'z va uning ma'nolarini tavsiflashi bilan qarama-qarshi qo'yiladi. Tezaurus muayyan tildagi barcha so'zlar, hatto bir marta bo'lsa-da uchraydigan so'zlarni qamrab olsa, oddiy izohli yoki tarjima lug'atlar ideologik xarakterga ega bo'ladi, unda so'z va tushunchalar jonli tilda qo'llanishiga ko'ra tavsiflanadi va hk.

Demak, muayyan tilda mavjud lug'at turlarini ajratish, lug'atlar tipologiyasini amalga oshirishdagi eng katta muammolardan biri turdosh, o'xshash lug'atlarning o'ziga xos tomonlarini xarakterlash, alohidaligini asoslashdir.

To'g'ri, L.V.Shcherbaning mazkur tasnifidan so'ng leksikografiyada qator tipologiyalar amalga oshirildi, bu borada leksikografik maktablar yuzaga keldi. Biroq, shuni aytib o'tish lozimki, muammo maqsadi, so'zlikning taqdim etilish usuli yoki hajmiga ko'ra lug'at turlarini ajratishda emas. Masalan, 1981-yilda nashr etilgan "O'zbek tili leksikologiyasi" kitobida lug'atlar uch jihati: hajm, so'zlikning berilish usuli, maqsad nuqtai nazaridan tasnif qilingan va ushbu davrda mavjud lug'atlarga tayanib har bir guruh quyidagi ichki guruhlarga bo'lingan: "I. Hajmiga ko'ra: 1. Umumiy lug'atlar – katta lug'at; o'rtacha lug'at; kichik lug'at. 2. Maxsus lug'atlar – leksik qatlamlar lug'ati; leksik tanlangan lug'at; terminologik lug'at. II. So'zlikning berilish usuliga ko'ra: 1. Alfavit tartibli lug'atlar. 2. Mavzuviy lug'atlar. 3. Uyali lug'atlar. III. Maqsadiga ko'ra: tarjima lug'atlari, izohli lug'atlar, tarixiy lug'atlar, etimologik lug'atlar,

dialektologik lugʻatlar, qiyosiy lugʻatlar, ters lugʻatlar, orfografik (imlo) lugʻatlar, orfoepik lugʻatlar, morfem lugʻatlar, chastotali lugʻatlar” [6.291-304].

XX asr oxirlariga oʻzbek tilida mavjud lugʻatlar, asosan, shu tasnif doirasida boʻlib, kitob mualliflari hajmiga koʻra tasnifni amalga oshirishda katta lugʻat oʻzbek tilida yaratilmaganini taʼkidlaydilar. Jahon leksikografiyasida boʻlgani kabi oʻzbek tilida ham ayni paytga qadar lugʻatchilik, jumladan, amaliy leksikologiya bosqichma-bosqich takomillashdi va bu, oʻz navbatida, lugʻatlar tipologiyasida ham sezilarli oʻzgarishlarni yuzaga keltirdi. Soha boʻyicha keyingi davrlarda olib borilgan tadqiqotlar, darslik va qoʻllanmalarda oʻzbek tiliga mansub lugʻatlarning tasnifi ham murakkablashib bordi.

Lugʻatlarning ilmiy tasnifi – tipologiyasi uning barcha ichki turlarini oʻzida toʻla qamrab olgandagina haqiqiy va mukammal boʻladi. Muayyan bir lugʻat lugʻatlar tipologiyasidan joy olishi uchun, asosan, ikki mezonga toʻgʻri kelishi kerak:

1. Tipologiya qaysi til materiallari boʻyicha amalga oshirilayotgan boʻlsa, shu tilda mazkur lugʻatning mavjudligi, tuzilgan boʻlishi.

2. Alohida tur sifatida ajratilgan lugʻatga qarama-qarshi qoʻyiladigan lugʻatning borligi.

Bugungi kunda oʻzbek tilida ham bir turdagi lugʻatlarning turli koʻrinishlarini uchratish mumkin. Masalan, tilning turli leksik paradigmatlari – sinonimlar, graduonimlar, antonimlar, omonimlar, paronimlar, gipo-giperonimlar, partonimlar, uyadosh soʻzlar va boshqa tizimlari izohiga bagʻishlangan semonim lugʻatlarning oʻzbek tilida bir necha koʻrinishlari tuzilgan. Demak, oʻzbek leksikografiyasida semonimik lugʻatlar tipologiyasini amalga oshirish imkoni mavjud. Hatto ularning bitta turi, masalan, sinonim lugʻatlarning ayni paytda bir necha koʻrinishlari nashr etilgan boʻlib, ularni ham qaysidir jihatlariga koʻra bir-biridan farqlanuvchi, oʻzaro zid turuvchi turlarini ajratish mumkin. Bu esa ayni paytda oʻzbek leksikografiyasida sinonimlar boʻyicha tuzilgan lugʻatlarni tasniflash imkonini beradi:

№	Lugʻat turlari	Namunasi
I. Fundamental lugʻatlar:		
1.	Akademik lugʻat	Hojiyev A. Oʻzbek tili sinonimlarining izohli lugʻati. – Toshkent: Oʻqituvchi, 1974. – 307 b.
2.	Katta lugʻat	Oʻzbek tili sinonimlarining katta lugʻati. 2 jildli. N.Mahmudov tahriri ostida. –T.: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa ijod uyi, 2022. 1-jild – 504 b; 2-jild – 488 b.
II. Ikki tilli lugʻatlar:		
1.	Oʻzbekcha-ruscha sinonimlar lugʻati	Ходжиев А.П., Ким С.Л. Узбекско-русский синонимический словарь. –Ташкент: Фан, 1990.
III. Oʻquv lugʻatlar:		
1.	Bosma lugʻatlar	Shukurov O., Boymatova B. Oʻzbek tilining maʼnodosh soʻzlar oʻquv lugʻati. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2007. – 53 b.
2.	Elektron lugʻatlar	Oʻzbek tilidagi sinonim soʻzlarning qisqacha izohli lugʻati // http://www.androidbooks.uz/product/ ; Mirxanova G. Oʻzbek tilining sinonim soʻzlar oʻquv lugʻati // http://bdti-al.uz/?p=993

IV. Mualliflik lug'atlari:			
1.	Z.M.Bobur	asarlari	Olimov M. Boburnomada qo'llangan sinonimlar lug'ati. – Toshkent: Fan, 2004. –110 s.
	bo'yicha	tuzilgan	
	lug'atlar		

Agar ingliz, rus yoki boshqa til materiallari asosida sinonim lug'at tiplari ajratilsa, ya'ni sinonim lug'atlar tipologiyasi xususida so'z bors, tasnif asosi yanada murakkablashadi. Albatta, bu shu tilda mavjud lug'at ko'rinishlari bilan bog'liq. Masalan, rus tilida tuzilgan va bizga ma'lum bo'lgan sinonim lug'atlarni quyidagicha tasnif qilish mumkin:

I. Fundamental lug'atlar:

1. Katta (izohli) sinonim lug'atlar.
2. Akademik sinonim lug'atlar.

II. Ikki tili lug'atlar:

1. Inglizcha-ruscha sinonim lug'atlar.
2. Inglizcha-ruscha va ruscha-inglizcha sinonim lug'atlar.

III. O'quv lug'atlar:

1. Maktabgacha yoshdagi bolalar va boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun mo'ljallangan sinonim lug'atlar:

- 1) "Mening birinchi lug'atim" seriyasiga mansub sinonim lug'atlar;
- 2) illyustrativ lug'atlar;
- 3) boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun sinonim lug'atlar;

2. Yuqori sinf o'quvchilari uchun mo'ljallangan sinonim lug'atlar:

- 1) maktab lug'atlari;
- 2) kichik sinonim lug'atlar;
- 3) cho'ntak lug'atlar;
- 4) lug'at-treninglar;
- 5) lug'at minimumlar;
- 6) grammatik lug'atlar.

3. Oliy o'quv yurti talabalari uchun mo'ljallangan sinonim lug'atlar:

- 1) assotsiativ lug'atlar;
- 2) dialektal lug'atlar;
- 3) lug'at-ma'lumotnomalar (amaliy lug'atlar, spravochniy lug'atlar);
- 4) qofiya lug'ati;
- 5) terminologik lug'atlar;

IV. Mualliflik lug'atlari:

1. A.P.Chexov asarlari bo'yicha tuzilgan sinonim lug'atlar.
2. A.S.Pushkin asarlari bo'yicha tuzilgan sinonim lug'atlar.

V. Turg'un birikmalar lug'ati:

1. Rus tili materiallari asosida tuzilgan sinonim lug'atlar.
2. O'zga til materiallari asosida tuzilgan sinonim lug'atlar.

VI. Mavzuviy (ideografik) sinonim lug'atlar:

1. Те́зауруслар.

VII. Nutq madaniyatiga doir sinonim lug'atlar:

1. To'g'ri gapirishga o'rgatishga mo'ljallangan sinonim lug'atlar.

2. So'zni to'g'ri qo'llashga o'rgatishga mo'ljallangan sinonim lug'atlar.

VIII. Yangi avlod sinonim lug'atlar:

1. Izohli lug'atlar.
2. Maktab lug'atlari.
3. Zamonaviy lug'atlar.

IX. Elektron sinonim lug'atlar:

1. Onlayn tartibli sinonim lug'atlar.
2. Sinsetlar.

X. Ensiklopedik lug'atlar:

1. Maxsus lug'atlar.

Bu tasnifni yana davom ettirish mumkin. V.A.Kozirev va V.D.Chernyaxlarning "Кто есть кто в русской лексикографии" [4] deb nomlangan kitobida rus tilida 1818-yildan, aniqrog'i, P.F.Kalaydovich lug'atidan to ushbu kitob nashr etilgan 2016-yilga qadar tuzilgan so'zligi bevosita yoki bilvosita sinonim birliklar bo'lgan 100ga yaqin lug'at nomi keltiriladi. Namuna sifatida ularning ayrimlarinigina tasnifda keltirdik. Tilda so'zligi bevosita sinonim bo'lgan lug'atlar qancha ko'p bo'lsa, ularni tasniflash, tiplarini ajratish shuncha murakkablashaveradi. Yuqoridagi tasnifni mukammal deb ayta olmaymiz, ayrim o'rinlarda noaniqliklar mavjud. Masalan, frazeologik sinonimlar lug'ati bir paytda o'quv yoki akademik lug'at ham bo'lishi mumkin. Shu nuqtai nazardan u bir necha o'rin – frazeologik lug'atlar sirasidan ham, o'quv lug'atlari sirasidan ham, akademik lug'atlar sirasidan ham joy ola oladi. Yoki "yangi" ("новый") belgisi bilan nashr etilayotgan lug'atlar akademik lug'at ham, o'quv lug'ati ham bo'lishi mumkin.

Birgina o'quv lug'atining maktabgacha yoshdagi bolalar, boshlang'ich sinf o'quvchilari, yuqori sinf o'quvchilari, oliy o'quv yurti talabalari uchun mo'ljallangan turlari mavjud bo'lib, har biri o'z ichida yana bir-biridan farqlanuvchi bir necha turli lug'atlarni qamrab oladi. Masalan, yuqori sinf o'quvchilari va oliy ta'lim uchun tuziladigan sinonim lug'atlarning kichik lug'at, cho'ntak lug'ati, illyustrativ lug'at, lug'at-trening, lug'at minimum, grammatik lug'at, assotsiativ lug'at, dialektal lug'at, lug'at-ma'lumotnoma, qofiya lug'ati, terminologik lug'at kabi seriyalarining mavjudligi ularni tasniflash, to'plamlarini ajratishda chigallikni keltirib chiqaradi. Umuman, bu tasnif asosiga qay nuqtai nazardan yondashish, qaysi jihatga ustunlik berishga bog'liq. Shu bois mutaxassislar zamonaviy leksikografiyada lug'atlar tipologiyasi xususida barcha lug'at turlarini qamrab oladigan umumiy leksikografik nazariya mavjud emas zamonaviy leksikografiyada "lug'atlar tipologiyasi bo'yicha mukammal, umumiy nazariya yo'q", degan fikr ilgari suriladi.

Tasnifda keltirilgan lug'atlarning barchasi uchun obyekt – sinonim birliklar: **leksik sinonimlar, frazeologik sinonimlar, morfologik sinonimlar, sintaktik sinonimlar, sinonimik paradigmal** va hk. Tasnif asosi ham shu, ularni korpus, lug'at so'zligining sinonimlardan tuzilgani bog'lab turibdi. Biroq mazkur lug'atlar bir necha jihatiga ko'ra bir-biridan farqlanishi lozim. Masalan, "Sinonimlar o'quv lug'ati" "O'zbek tili sinonimlarining katta lug'ati"ning shunchaki qisqartirilgan shakli emas. B.Baxriddinovaning ta'kidlashicha, "Lug'atchilik tarixida ko'pgina o'quv lug'atlarining shu nomdagi katta lug'atlar negizida yaratilgani ham kuzatiladi. Masalan, akademik izohli lug'at – o'quv izohli lug'at, ideografik lug'at – mavzuviy o'quv lug'at, katta sinonimlar lug'ati – sinonimlar o'quv lug'ati kabi. O'zbek tilida yaratilgan maktab lug'atlarining aksariyatida shu tipda yaratilgan katta lug'atlarni takrorlaydi. Biroq o'quv lug'ati shu tipdagi katta lug'atni shunchaki qisqartirish yo'li bilan yaratilmaydi, u

o'quvchining mavjud maktab darsliklari, o'quv qo'llanmalari va boshqa materiallardagi ma'lumotlarni mustaqil o'zlashtirishiga ko'mak beradigan tushunchalar asosida tuziladi" [1.33]. U bu fikriga V.G.Gakning "o'quv lug'ati shu tipdagi katta lug'atning shunchaki kichraytirilgan nusxasi bo'lmasligi kerak. O'z tabiatiga ko'ra o'quv lug'ati (darslik, qo'llanmadan farqli o'laroq) tilni u yoki bu darajada biladigan foydalanuvchi uchun shunday bir maxsus o'quv vositasi bo'lishi kerakki, u maksimal darajada o'quv maqsadini qoniqtira olishi kerak, ammo shu tipdagi katta lug'atni takrorlamasligi lozim, ya'ni uning o'rnini bosishi shart emas, aks holda u o'ziga xosligini yo'qotadi" [2.39-42] degan fikrini asos sifatida keltiradi.

Ana shu farq, avvalo, lug'at mikroqurilmasi – lug'at maqolada aks etadi. Lug'at maqola turdosh lug'atlarni farqlashda asosiy rol o'ynaydi. Bu esa zamonaviy leksikografiyada lug'atning asosini tashkil etuvchi lug'at maqola tadqiqiga e'tiborni oshishi, unga turli lingvistik paradigmalarda prizmasida – lingvistik janr nuqtai nazaridan, matn nuqtai nazaridan, leksemaning lug'aviy-semantik obrazi, badiiy adabiyot va boshqa nuqtai nazarlardan yondashuvlarning yuzaga kelishiga sabab bo'ldi.

Xulosa. Metaleksikografiyaning alohida ajratilishi zamonaviy leksikografiyada amaliy leksikografiya nufuzining tushib ketishi, lug'atlarga tijorat mahsuli, daromad manbai sifatida qarash oqibatida sifatsiz bozorbop lug'atlarning nashr etilishi bilan asoslanadi.

Mavjud lug'atlarni elektronlashtirish, turli elektron qurilmalarda ishlaydigan onlayn va oflayn tartibli lug'atlar taraqqiyoti leksikografiyaning yangi tarmog'i kompyuter leksikografiyasi, elektron lug'atchilik, internet leksikografiyasi kabi turli nomlar bilan yuritilayotgan kiberleksikografiyaning paydo bo'lishiga olib keldi. Bugungi kunda internet formatdagi lug'atlarning hatto bir turi, muayyan toifagagina mansublaridan foydalanishda tanlash imkoni juda yuqori. Internet leksikografiyasi yuqori darajada axborotlashganligi, qidiruv tezligi, qo'shimcha izoh, havolalarga boyligi, qolaversa, lug'at mualliflarining o'z leksikografik mahsulotini global darajada namoyish qilish, umuman, so'z haqidagi barcha ma'lumotlarni taqdim qilish imkoni yuqori ekani bilan an'anaviy bosma – qog'oz lug'atlardan tubdan farqlanadi. Bu leksikografiyada lug'at maqola tuzilishi haqidagi stereotiplar – yetakchi mezonlar, an'ana, qonun-qonuniyatlarni o'zgartirib yubordi.

Umuman olganda, lug'atga ehtiyoj tug'diradigan sohalar taraqqiyoti bilan bog'liq holda lug'at turlarining ko'payib borishi, aniqrog'i, amaliy leksikografiyaning rivoji nazariy leksikografiya oldiga yangi-yangi vazifalarni qo'ya boshladi.

Adabiyotlar/Literatura/References:

1. Баҳриддинова Б.М. Ўзбекистонда ўқув луғатчилиги: лингвистик асослари, тарихи ва истиқболлари: Филол.фан... доктори (DSc) дисс. – Самарқанд. 2020., –252 б.
2. Гак В. Г. Учебный словарь – краткая энциклопедия языка. "Русский язык за рубежом", 1971, № 4. С 39-42.
3. Hartmann R.R.K., James G. Dictionary of Lexicography. Routledge. – London and New York, 2002. –193 p. – P.85-86.
4. Козырев В. А., Черняк В. Д. Кто есть кто в русской лексикографии : справочная книга. – СПб. : Свое издательство, 2016. – 594 с.
5. Щерба Л.В. Опыт общей теории лексикографии. Избранные работы. — Л., 1958. Архив Петербургской русистики // <https://www.ruthenia.ru/apr/textes/sherba/sherba9.htm>
6. Ўзбек тили лексикологияси. Муаллифлар жамоаси. Тошкент: Фан, 1981. 305 б.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ S/8 (4) – 2024

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro‘yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas’uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog‘och ko‘chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog‘lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).